

Osvícenské dějepisectví a počátky kritického dějepisectví v Čechách

1. Osvícenství a kritické dějepisectví

Osvícenství můžeme označit jako myšlenkový směr 17. -18. století, jež klade důraz na rozum a racionalitu, staví se tak jako protiklad barokní religiozité. Klade důraz na empirické poznávání světa kolem, to má za důsledek rozvoj techniky, věd a dalších oblastí lidského vědění. Vzniká řada vzdělávacích institucí, intelektuálních spolků a vědeckých projektů. Mezi ty nejvýznamnější projekty patří nepochybně sestavení první obsáhlé encyklopedie – Encyklopedie aneb racionální slovník věd a řemesel. Byla vydávána v letech 1751-1772 a na jejím vzniku se podíleli Denis Diderot, Ch. L. Montesquieu, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau další. V českých se zemích se osvícenství nejvíce projevilo za vlády císařovny Marie Terezie a císaře Josefa II. a s ním spojený josefinismus. Josefův osvícenský absolutismus dal vzniknout mnoha reformám, 1791 vydává toleranční patent a povoluje tak protestantské i pravoslavné vyznání a ruší omezování práv nevolníků. Provádí také velkou reformaci církve. Úkol církve vidí spíše jako prostředek pro sjednocení státu. Ruší řády, které nevykonávají všeobecně prospěšné činnosti. Klášterům zabavuje jejich majetek a sdružuje ho do státního fondu, z něhož jsou církevní představitelé placeni.

2. Počátky osvícenského dějepisectví v Českých zemích

Ačkoliv se duch osvícenství a moderní pojetí dějin dostavuje do českých zemí později než do západoevropských, tak i zde se ustupuje od teologického pojetí dějin. Začíná se zaměřovat na analýzu a hodnocení pramenů. Vzniká tedy historiografie jako věda, která získává poznatky z kritiky historických pramenů. Hlavním cílem osvícenského dějepisectví je kriticky zhodnocovat nasbíraný materiál a určovat jeho věrohodnost. Proto se hlavními bezpečnými kritérii stanou původnost a současnost svědectví. Primárním pramenem se tak stává listina, která je podle F. M. Pelcla „duší dějin, oporou pravdy, nejjistější útočiště kritiků a neklamný doklad chronologie“¹

3. Dobner, Dobrovský a další osvícenci

Mezi první osvícenské učence, kteří se začali zajímat o českou historii, patří bezpochyby **Magnoald Ziegelbauer (1689-1750)** – rajhradský benediktin. Práce tohoto osvícenského učence se opírá o historickou kritiku pramenů. Byl ovlivněn reformním katolicismem z děl Ludovica Muratorih (ředitel ambroziánské knihovny a editor pramenů italských dějin). S Muratorim si Ziegelbauer dopisoval a stal se velkým znalcem jeho díla. Ziegelbauer byl sekretářem první vědecké společnosti v českých zemích – **Societatis incognitorum**, ve které chtěl rozvíjet historické vědy pomocí kritiky pramenů. Jeho dílo **Bibliotheca scriptorum bohemicorum** nemohlo být kvůli cenzuře vydáno, vydat mohl pouze literární dějiny svého řádu. Dalším benediktinem zabývajícím se dějinami byl **Josef Bonaventura Piter (1708-1764)**. Byl archivářem a bibliotékářem broumovského řádu a pak i rajhradským proboštem. Díky podrobné znalosti paleografie a českého jazyka lépe rozuměl českým pramenům, mohl tak připravit dvě velké edice: **edici českých vyprávěcích pramenů (Scriptores rerum bohemicarum a sbírku listin – diplomatář ke starším církevním dějinám moravských 11.-14. století (Monasticon Moraviense diplomatico-historico-chronologicum)**. Pro lepší a přesnější práci s historickými pramen sestavil staročeský slovník **Dictionarium Vetero-Bohemicum**.

Gelasius Dobner (1719-1790) – vlastním jménem Job Felix Dobner. Byl zakladatelem vědecké kritiky a kritického českého dějezpytu. Narodil se v Praze v měšťanské rodině.

¹ KUTNAR, František-MAREK, Jaroslav: Přehledné dějiny českého dějepisectví I. Od počátku národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví ve druhé polovině 19. století. Praha 1973, s. 103.

Vystudoval latinskou jezuitskou školu. S piaristy ho seznámil jeho švagr Jan Antonín Scrinici (slánský fyzik). Do řádu byl přijat v roce 1736. Teologická a filosofická studia absolvoval v rakouském Hornu a práva ve Vídni. Po zřízení piaristického gymnasia v Praze roku 1752 byl Dobner jeho prefektem a prokurátorem. Usiloval o vydávání starých českých rukopisů. V letech **1754-1755** pracoval na **kritickém vydání Kristiánovy legendy**. Během této práce se snažil dokázat, že skutečným autorem není Kristián a že věnovací listina sv. Vojtěcha je podvrh. Legenda měla ve skutečnosti pocházet až z konce 12. století.

Dalším Dobnerovým dílem vycházejícím v letech 1764-1785 je **Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita**. Toto dílo má 6 svazků (patrně jich mělo být více). Jedná se o vydání latinských pramenů k českým dějinám (každá edice je doplněna informacemi o daném prameni, opravami a kritickými komentáři).

Obsah

I. svazek – Kosmovy pokračovatelé: Vincencius Pražský, Jarloch, Kronika Bartoška z Drahenic a valdštejnsko-vartenberský listinář.

II. svazek – Marignolova kronika, vojtěšské spisy, Kosmovy verše o utrpení sv. Vojtěcha a fragment česko-uherského listináře.

III. svazek – Pulkavova kronika, pokračovatelé Pulkavovi, listář mansionářů u metropolitního chrámu v Praze, statuty a privilegia, městské a horní právo jihlavské a soubor listin vztahujících se k Moravě. Poslední svazek obsahuje pokračovatele Kroniky Zbraslavské a listář břevnovského kláštera.

Nejvýraznější Dobnerovou prací je patrně kriticky komentovaná edice latinského překladu **kroniky Václava Hájka z Libočan**. Roku 1761 vyšel první díl **Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Behemorum** (do roku 1786 vyšlo dalších pět dílů). Ve své ostré kritice Dobner dokazoval, že si Hájek velkou část své kroniky vymyslel a je tedy nedůvěryhodnou pro historické bádání. Vyvracel především původnost praotce Čecha a českého národa vůbec. Proto se terčem kritiky stává Prodrromus -první díl kritické edice. Dobnerovi je vytykáno nevlastenství a opačný postoj společenského řádu. Proti Dobnerovi se postavili především jezuitští historiografové jako V. Duchovský, F. Pubička (Dobnerův největší oponent). Dobner nakonec kritiku Hájkovy díla nedokončil.

Přispíval také do ročenky **Abhandlungen** (rozpravy a příspěvky z věd matematických, přírodních a vlasteneckého dějepisu) – tento projekt vedl Ignác Born (1742-1791, geolog a mineralog). Měl v plánu sestavit historicko –zeměpisný a životopisný slovník učenců: *Historich-geographisches und Glehrten-Lexikon von Böhmen*. K lexikonu, který nikdy nevyšel, Dobner sesbíral přes 200 archů (většinou právní teorie), čerpal z rukopisných pramenů (papežské buly, královské listiny, soukromé korespondence,...). I přes značné kritiky Dobnerových současníků, se jeho dílo stalo velmi důležitým pramenem historického bádání i pro mladší generace historiků.

František Pubička (1722-1807) – jezuita a děkan filozofické fakulty. Byl také jmenován zemským historiografem. Vydal spis o českých dějinách **Chronologische Geschichte Böhmens** (1770). Dílo má 7 svazků, ale poslední svazek nebyl vydán, dějiny jsou systematicky zpracované formou faktografického výkladu. Avšak dílo nevyhovovalo už ve své době. Mělo špatnou pramennou kritiku a vyprávěcí styl.

Mikuláš Adauka Voighta (1733-1787) – byl řádovým spolubratrem Dobnera a profesorem dějin na vídeňské universitě. Zajímal se především o kulturní historii (umění, práva, školství, mincovnictví,...). Ke své práci přistupoval vlastenecky. Bránil českou kulturu a snažil se o povznesení vzdělanosti národa. Je autorem díla o českém mincovnictví – Úvod do českého mincovnictví. Jeho příspěvky vycházely *Abhandlungen*. V těchto příspěvcích se věnuje cyrilometodějství v Čechách. Voigtův criticismus se objevuje v rozpravě **Von dem Alterthume und Gebrauche de Kirchengesanges in Böhmen**, ve které sleduje vývoj

církevního zpěvu. Zde Voigt otiskl duchovní píseň Hospodine pomiluj ny a píseň k sv. Václavu (podle Voigta byl autorem Arnošt z Pardubic)

František Faustín Procházka (1749-1809)- osvícenský vlastenec, spisovatel a překladatel. Roku 1786 Vydal staré české spisy. Sbíрка spisů měla vyjít ve čtyřech pořadích: I. Kroniky české a historie domácích skutků od Dalimila po Beckovského, II. Historie národů a zemí cizích, III. Spisy o umění všech jiných věcí světských, IV. Knihy umění božího. Dílo nebylo dovedeno do konce, edice vycházela do roku 1787 a vyšlo celkem třináct staročeských spisů např.: Dalimilova a Pulkavova kronika,... Spolu s **Václavem Fortunátem Durychem (1735-1802)** vydává překlad Bible.

František Martin Pelcl (1734-1801)- byl vychovatelem ve šlechtické rodině Nosticů, vyučoval na vídeňské univerzitě češtinu a dějepis. Jeho nejvýznamnějším dílem je bezpochyby **Kurzgefaste Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten** (1781), což je přehled českých dějin až po současnou dobu. Jedná se o první významné systematizované uspořádání českých dějin. Také vydává dvě monografie. První z nich je o Karlu IV. a druhá o Václavu IV. (byly zpracovány na podkladě dosud neznámých listin, které otiskl do příloh). Spolu s Josefem Dobrovským vydává dvě kritická vydání Kosmy a jeho pokračovatelů, Beneše Krabice a Františka Pražského.

Josef Dobrovský (1753-1829) se narodil v Ďarmotech u Rábu v rodině dragounského strážmistra. V Praze studoval filosofii a teologii. Stal se členem jezuitského řádu. Po jeho zrušení se stal vychovatelem v rodině hraběte Nostice. Poprvé se proslavil svou kritickou prací **Fragmentum Pragense evangelii S. Marci, vulgo autographi** (1778). V této práci vyvrací, že pražský zlomek evangelia není prací evangelisty Marka, ale pochází někdy z 5. a 6. století. Ve svých pracích vyvracel víru v pravost Jana Nepomuckého. Tvrdil, že žádný mučedník zpovědního tajemství neexistoval. Ve skutečnosti se jednalo o generálního vikáře Johánka z Pomuku, který se dostal mezi spor Václava IV. s pražským arcibiskupem. Roku 1791 vychází jeho dílo **Dějiny české řeči a literatury** (Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur). Zde využil důsledného chronologického principu, který umožnil porovnávání jednotlivých vývojových fází. Dobrovského historický kriticismus se nejvíce projevil ve studiích, které byly věnovány systematickému rozboru českých legend (ludmilských, václavských a cyrilometodějských). Vyšly pod jednotným názvem **Kritické pokusy očistit starší české dějiny od pozdějších výmyslů** (Kritische Versuche, die ältere böhmische Geschichte von späteren Erdichtungen zu reinigen, 1803-1819). Dokazoval tu, že v dějinách není možné nic přijímat bez průkazného svědectví, a že je třeba jít od pramene nejstaršího. V roce 1825 Dobrovský jednoznačně odsoudil a označil za podvrh Rukopis zelenohorský. Pochopil, že se jedná o vlastenecko-politický účel. Dobrovský své zkušenosti a znalosti jak z oblasti jazykové, tak historicko-kritické předal svým žákům, mezi něž patřili F. Palacký, J. Jungmann nebo Václav Hanka.

Použitá literatura

KUTNAR, František-MAREK, Jaroslav: Přehledné dějiny českého dějepisectví I. Od počátku národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví ve druhé polovině 19. století.

Praha 1973.

SLAVÍK, Bedřich: Od Dobnera k Dobrovskému. Praha 1975.